

УДК 159.92

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2019-5-4>

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Петро Козира

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: Ryu161alfa@gmail.com*

Соломія Васюк

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: vasyuk69@gmail.com*

З'ясовано зміст і сутність поняття «психологічна готовність до діяльності». Проаналізовано визначення поняття «психологічна готовність поліцейського до професійної діяльності». Встановлено суть термінів «поліцейський» та «завдання поліції» згідно із законодавством України. Зосереджено увагу на розкритті поняття «правовий статус поліцейського» та його особливостях. Охарактеризовано основні критерії психологічного відбору кандидатів на таку службу. Надано рекомендації щодо факторів впливу вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання на етапи формування психологічної стійкості кандидата на службу в поліції.

Розкрито у широкому та вузькому значенні поняття правосвідомості як сфери суспільної або індивідуальної свідомості. З'ясовано характерні риси психологічної стійкості та психологічної підготовки працівників поліції у спеціалізованих навчальних закладах. Проведено емпіричне дослідження правосвідомості поліцейського як одного із компонентів психологічної готовності до професійної діяльності. За основу дослідження взято апробовані анкетування серед працівників патрульної поліції. Дослідження свідомості працівників поліції велось з урахуванням конфліктологічних ризиків професійного середовища та готовності дотримуватися правових норм у професійній діяльності. Проаналізовано етапи формування правосвідомості особистості поліцейського, наявні ризики під час зміни у психіці. На підставі відповідей респондентів приділено належну увагу результатам, які отримані за шкалою «правовий нігілізм». Дійшли висновку, що проведений аналіз відкриває перспективи подальшого дослідження проблеми психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Встановлено, що організація конфліктологічної освіти у вищих навчальних закладах МВС у сучасних умовах розвитку України виступає необхідним та важливим компонентом формування особистісної та соціально-професійної культури правоохоронця.

Ключові слова: психологічна готовність, професійна діяльність, психологічна стійкість, правосвідомість особистості, службові завдання, поліцейський, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1]. В умовах розбудови правової держави посилюється відповідальність правоохоронних органів, зокрема поліції, за захист здоров'я, честі, гідності та власності громадян, а так само за результати протидії злочинності та її попередження.

На жаль, натепер головною проблемою залишається невідповідність заходів у сфері запобігання злочинним проявам та боротьбі зі злочинністю сучасним тенденціям її розвитку та масштабам поширення. Тому виконання службових завдань працівниками поліції характеризується виникненням екстремальних ситуацій в їхній повсякденній професійній діяльності.

Останнім часом спостерігається тенденція підвищення рівня загроз у професійній діяльності працівників поліції, що пов'язано із затриманням злочинців і лихих водіїв, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, виконання службових завдань. Екстремальними (від лат. *extremum* – граничний, крайній) називають ситуації, які викликають у людини великі труднощі, вимагають повного, граничного напруження сил і можливостей, щоб упоратися з ними і вирішити службові завдання. Результати досліджень психологів показують, що такі фактори, як ненормований робочий день, постійний контакт з асоціальними елементами, необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил під час припинення злочинів, знижують функціональні резерви організму до їх повного виснаження [2, с. 487–583]. Це зумовлює високі вимоги до психічної сфери особистості працівників поліції, їх стресостійкості та психічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Отже, тривала дія стресогенних факторів, наявність постійної загрози життю, висока ймовірність травмування, поранення або загибелі висувають високі вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості, а й до психологічних якостей особистості, що зумовлює психічну готовність до діяльності в звичайних й екстремальних умовах.

Дослідженню проблем психологічної підготовки поліцейського до професійної діяльності тією чи іншою мірою присвятили свої праці провідні вчені, а саме: В.Б. Авер'янов, В.Г. Андросюк, Д.О. Александрова, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, В.І. Барка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, Я.Г. Бондаренко, Л.В. Ваврика, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Ю.Б. Ірхін, Л.І. Казміренко, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль, М.Н. Курка, А.В. Медведєва, Р.С. Мельник, В.Ф. Опришко, І.М. Пахомов, В.П. Петков, В.І. Пліска, Д.В. Приймаченко, О.П. Рябченко, В.К. Шкарупа, М.М. Тищенко, Х.П. Ярмак та ін. Вказані та інші вчені зробили вагомий внесок у розвиток психології загалом та в удосконалення рівня вивчення психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності зокрема. Науковці зазначають, що професійна діяльність поліцейського перебуває у складних, а інколи в екстремальних умовах.

Разом із тим аналіз проблем психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності в звичайних й екстремальних умовах далеко не вичерпав себе, оскільки професійна сфера постійно йде вперед, що породжує нові проблеми, які потребують системного дослідження. Також необхідно паралельно з якісним добором кадрів удосконалити методи та технології навчання працівників відповідно до потреб сучасності.

Мета статті – обґрунтувати та вивчити рівень психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності.

Результати дослідження. У психологічній літературі поняття «стійкість» має кілька тлумачень. Можна зустріти такі термінологічні сполуки: стійкість особистості, стійкість поведінки, стійкість (професійної) діяльності, стійкість до навантажень, емоційна стійкість, вольова стійкість, психічна стійкість, емоційно-вольова стійкість, моральна стійкість. Така багатогранність поняття «стійкість» зумовлена перш за все тим, що цей термін застосовується щодо процесів становлення, розвитку та формування особистості, для опису різних аспектів її поведінки та діяльності.

На нашу думку, не можна пов'язувати це поняття тільки з емоційною, вольовою сферами особистості чи з поведінкою або діяльністю. Це поняття має інтегральний ха-

рактер. Особливе місце посідає психічна стійкість працівників поліції як своєрідний фундамент професійної готовності до виконання завдань в екстремальних умовах службової діяльності.

Під психічною стійкістю розуміють цілісну характеристику особистості, що забезпечує її стійкість до фруструючих і стресогенних впливів важких ситуацій. Працівник поліції частіше за інших потрапляє у складні та часом небезпечні психологічні ситуації в повсякденній службовій діяльності, які мають стресогенний вплив на психіку [3, с. 73].

Тому психологічна підготовка працівників поліції у спеціалізованому навчальному закладі має бути спрямована на формування стійкості до:

- негативних чинників службової діяльності (напруженості, відповідальності, ризику, небезпеки, дефіциту часу, невизначеності, несподіванки тощо);
- чинників, що сильно впливають на психіку (вигляду крові або трупу, тілесних ушкоджень тощо);

- ситуацій протистояння (потрібні вміння вести психологічну боротьбу з особами, які протидіють попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів, уміння протистояти психологічному тиску, маніпулюванню з боку як законослухняних громадян, так і правопорушників, уміння не піддаватися на провокації тощо);

- конфліктних ситуацій у службовій діяльності (потрібні вміння проаналізувати внутрішні причини конфлікту, розібратися в закономірностях їх виникнення, протікання і способах вирішення (образ та насильство над особистістю, хуліганство, грабіж, вбивство, опір представнику влади, вербальна й фізична агресія), вміння володіти собою в психологічно напружених, конфліктних ситуаціях, що провокують) [4, с. 97–99]. Стан психологічної готовності є виявом сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових аспектів психіки людини в їхньому співвідношенні із зовнішніми умовами й майбутніми завданнями.

2 липня 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 580 VIII «Про Національну поліцію» [5]. Національне законодавство України у ст. 1 відповідного Закону закріпило таке визначення поліції: це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Автори Закону «Про Національну поліцію» у пояснювальній записці до проекту цього законодавчого акта оптимістично прогнозували, що радикальні перетворення «пострадянської міліції», починаючи з найменування, сприятимуть створенню нових стандартів для провідного правоохоронного інституту в державі, формуванню сучасних демократичних основ функціонування нового органу правопорядку, що сприятиме ефективному виконанню покладених на нього обов'язків, з одного боку, і належному контролю за його діяльністю – з іншого. Водночас слушними є зауваження, що без економічного обґрунтування й фінансового підкріплення, а саме оснащення новостворених формувань необхідним високотехнологічним обладнанням, належного матеріально-технічного забезпечення, «поліцейський» проект є недосконалим.

Правовий статус працівника Національної поліції визначено посадовою інструкцією, яка разом з його правами, обов'язками, відповідальністю та функціями передбачає порядок взаємодії з іншими службами та працівниками, нормативно-правове, матеріально-технічне, інформаційне забезпечення, кваліфікаційні вимоги до посади, а також режим праці під час виконання визначених професійних завдань.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» [5], основними завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки й порядку; охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави; протидії зло-

чинності; надання в межах, визначених законом, послуг щодо допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Відповідно до зазначених завдань і функцій у поліції наявні галузеві служби, до яких належать: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення.

Таким чином, у структурі правоохоронних органів є значна кількість служб, професій та посад, які розрізняються за своїм психологічним змістом. З огляду на зміст професійної діяльності Б.Г. Бовін дає психологічну класифікацію видів юридичної діяльності [6, с. 50]: оперативно-розшукова; профілактична; екстремальна (діяльність у особливих умовах); адміністративно-наглядова; диспетчерська; діяльність, пов'язана з розслідуванням злочинів; діяльність охоронних підрозділів.

У цілях профілактики негативних явищ серед працівників поліції і вдосконалення професійного психологічного відбору кандидатів на таку службу вважаємо необхідним вивчення одного з найважливіших компонентів змісту психологічної готовності працівників поліції з урахуванням конфліктологічних ризиків професійного середовища – правосвідомості особистості [7, с. 98].

Психологічний словник дає широке поняття правосвідомості як сфери суспільної або індивідуальної свідомості, що включає правові знання, ставлення до права і правозастосовну діяльність [8, с. 512].

На нашу думку, дослідження свідомості працівників поліції з урахуванням конфліктологічних ризиків професійного середовища та готовності дотримуватися правових норм у професійній діяльності є нагальною та актуальною потребою. У цьому контексті нами було проведено емпіричне дослідження серед інспекторів ВПО ДДЗ Батальйонів № 3 та № 4 Управління патрульної поліції у м. Львові ДПП у кількості 84 особи за допомогою тесту-анкети «Вивчення рівня розвитку правосвідомості з урахуванням конфліктологічних ризиків професійного середовища» (за методикою Л.А. Ясюкової).

Так, Л.А. Ясюкова вважає, що з точки зору психології правосвідомість має у своїй основі моральні установки, які є цілком специфічним новоутворенням, вивчення психологічного змісту якого не мусить обмежуватися рамками ціннісно-етичного підходу. Вона виділяє три відносно самостійні сфери функціонування правосвідомості: побутову, професійно-ділову і соціально-громадянську та шкалу «правові знання». Пропонована модель побудована на уявленнях про буденну правосвідомість. По суті, вона дає змогу виявити повсякденні уявлення окремих соціальних спільнот і громадян у цілому стосовно не тільки правового регулювання, а й різних менталітетів, вірувань, традицій, етичних норм [9, с. 13–14].

Таким чином, тест Л.А. Ясюкової дає змогу співвіднести рівень правосвідомості із загальною життєвою спрямованістю (виявити, як саме правосвідомість функціонує на рівні поведінкових установок).

Отримані в результаті нашого дослідження результати вивчення рівня сформованості правосвідомості з урахуванням конфліктологічних ризиків професійного середовища дали змогу виділити загальну тенденцію розвитку правосвідомості в інспекторів ВПО ДДЗ Батальйонів № 3 та № 4 Управління патрульної поліції у Львівській області ДПП НП України.

Ці результати свідчать, що у 55,60% респондентів правосвідомість в основному цілком сформована, однак може зберігатися негативне ставлення до наявних законів. Лише у 3,7% опитаних працівників сформована повністю. Ці показники говорять про те, що для вказаного відсотка поліцейських характерні абсолютна надійність у службових відносинах, буквальне виконання зобов'язань навіть у супереч власним переконанням.

На жаль, не повноцінно сформованою правовою свідомістю відзначаються 33,3% досліджуваних, про що свідчить узагальнений показник на тлі високих значень у побутовій та діловій сферах. Тобто правосвідомість у цій частці вибірки працівників сформована не повністю і регулює поведінку людини тільки в якійсь одній або двох сферах.

Слід звернути увагу на результати, отримані за шкалою «правовий нігілізм», високі показники за якою зафіксовані у 7,4% досліджуваних. Це означає, що у таких працівників патрульної поліції правосвідомість зовсім не сформована, оскільки вони негативно ставляться до наявного формального права й орієнтуються лише на власні моральні канони. Для правоохоронця це вкрай негативне явище, адже основним орієнтиром для них має бути професійна етика, правова культура та система моральних принципів, норм та правил.

Аналізуючи результати дослідження за сферами, які виділила Л.А. Ясюкова, варто сказати, що у всіх досліджуваних виявлено високі значення показників у побутовій сфері, які характеризуються достатнім розумінням групової відносності морально-етичних норм, здатністю зрозуміти і сприйняти систему життєвих цінностей іншої людини. На другому місці за рівнем сформованості у цій групі перебувають показники за шкалою «правові знання». Показники за шкалою «ділова сфера», яка віддзеркалює схильність діяти відповідно до правил і законів, договірних зобов'язань, перебувають у межах середнього рівня, що відбиває середній рівень надійності в діловій сфері. Найнижчі показники правосвідомості виявлені в обстежуваних у соціально-громадянській сфері. Варто зазначити, що такі результати дають змогу говорити про надто слабку сформованість правосвідомості поліцейських. Тобто цей показник свідчить про певну пасивність, небажання виявляти ініціативу, докладати власних зусиль, самостійно шукати вихід зі складних ситуацій, а також про недостатній рівень громадянської відповідальності, який не дає змогу досягти високого рівня громадянської зрілості.

Про конфліктний характер професії правоохоронця свідчать опитування, проведені нами протягом травня–серпня 2019 року серед інспекторів ВПО ДДЗ Батальйонів № 3 та № 4 Управління у Львівській області ДПП НП України.

Дані анкетних досліджень свідчать, що протягом 2016–2017 рр. від 51,3% до 75,9% правоохоронців вважали та продовжують вважати свою професію висококонфліктною. Напроти, неконфліктною своєю професією вважає зовсім незначна кількість працівників патрульної поліції (від 1,8% до 11,6%). Серед внутрішніх конфліктів, які виникають під впливом професії, респондентами відзначені: адаптаційний конфлікт (частіше – в перші періоди професіоналізації, рідше – під час переходу в інші підрозділи); конфлікт інтересів; морально-ціннісний конфлікт; конфлікт особистісної нереалізації; конфлікт неадекватної самооцінки; конфлікт не збутих очікувань. Досить часто основою конфлікту стають внутрішні протиріччя між низьким рівнем соціальної захищеності та матеріального забезпечення, з одного боку, та великим обсягом виконуваної роботи працівника – з іншого.

Крім того, більше половини працівників (62%) зазначили, що їхня професійна діяльність негативно позначається на стосунках у родині та періодично призводить до сімейних конфліктів та сутичок, виникнення негативних психічних станів у правоохоронців, що зумовлює зворотний вплив на їхню поведінку й діяльність.

Висновки. Таким чином, цілеспрямована та систематизована організація конфліктологічної освіти у вищих навчальних закладах МВС у сучасних умовах розвитку України виступає необхідним та важливим компонентом формування особистісної та соціально-професійної культури правоохоронця, яка зумовлює вибір безпечних, оптимальних та законних дій працівника поліції в конфліктних ситуаціях. Як свідчить практичний досвід, використання під час викладання конфліктологічних дисциплін широкого потенціалу новітніх та класичних педагогічних форм та технологій організації освітнього процесу

забезпечує динамічний розвиток різних компонентів конфліктологічної культури особистості: когнітивного, психоемоційного, мотиваційного та комунікативного.

Слід поставити питання про необхідність комплексного вивчення правосвідомості як значущої професійної характеристики працівника поліції з метою подальшого вдосконалення професійного психологічного відбору до поліції України. Отримані дані сприятимуть ефективному оцінюванню ступеня готовності правоохоронця приймати чи порушувати соціальні та правові норми, а також більш точно прогнозувати успішність професійної діяльності поліцейського, виходячи з того, що правова свідомість поліцейського забезпечує ефективну реалізацію професійної діяльності, здійснює достатній профілактичний вплив щодо появи професійних деформацій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бандурка А.М., Землянская Е.В. Психология руководителя : монография. Харьков : Золотая миля. 2013. 720 с.
3. Юридична психологія : підручник. / За заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. Київ : КНТ. 2007. 360 с.
4. Сундиев И.Ю. Использование комплекса психолого-педагогических методов при обучении слушателей. *Правовые и тактические проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел*. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР. 1986. С. 97–99.
5. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
6. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Богін Б.Г. Юридична психологія : монография. Харьков : Титул. 2006. 750 с.
7. Бандурка О.М., Венедиктов В.С., Тімченко О.В., Христенко В.С. Экстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України : науково-практичний посібник. Харків. Нац. ун-т внутр. справ. 2005. 319 с.
8. Короткий психологічний словник. / За заг. редакцією: А.В. Петревський, Я.В. Ярошевський. Фенікс. 1999. 678 с.
9. Ясюкова Л.А. Правосвідомість: діагностика та закономірності розвитку. *Прикладна психологія*. 2000. № 4. С. 13–14.

**PECULIARITIES OF STUDYING OF PSYCHOLOGICAL READING
OF THE POLICE TO PROFESSIONAL ACTIVITY****Petro Kozyra***Lviv State University of Internal Affairs,
26, Gorodotska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: Ryu161alfa@gmail.com***Solomiya Vasyuk***Lviv State University of Internal Affairs,
26, Gorodotska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: vasyuk69@gmail.com*

The content and essence of the concept of “psychological readiness for activity” have been clarified. The definition of the concept of “psychological readiness of a police officer for professional activity” is analyzed. The essence of the term “police officer” and “police task” has been established according to the legislation of Ukraine. The focus is on disclosing the notion of “legal status of a police officer” and its features. The basic criteria for psychological selection of candidates for this service are described. Recommendations are given on the factors of influence of higher education institutions with specific conditions of study on the stages of formation of psychological stability of the candidate for police service.

The concept of justice as a sphere of social or individual consciousness is revealed in a broad and narrow sense. The characteristic features of psychological stability and psychological training of police officers in specialized educational institutions are revealed. An empirical study of the police officer’s consciousness as one of the components of psychological readiness for professional activity was conducted. The survey was based on questioned questionnaires among patrol officers. The investigation of police officers’ minds was conducted taking into account the conflicting risks of the professional environment and the willingness to adhere to legal rules in professional activity. The stages of formation of police officer’s identity are analyzed, the risks during the change in the psyche are presented. Based on the respondents’ answers, due attention was paid to the results obtained on the legal nihilism scale. It is concluded that the analysis opens the prospects for further investigation of the problem of the psychological readiness of the police officer for professional activity in normal and extreme conditions. It is established that the organization of conflict education in the higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs in the current conditions of development of Ukraine is a necessary and important component of the formation of personal and social and professional culture of the police.

Key words: psychological readiness, professional activity, psychological stability, legal consciousness of personality, official tasks, police officer, National Police of Ukraine.